Zbiór Orzeczeń

OPINIA RZECZNIK GENERALNEJ
JULIANE KOKOTT
przedstawiona w dniu 11 lipca 2019 r.[1]

Sprawy połączone od C-355/18 do C-357/18 i C-479/18

Barbara Rust-Hackner (C-355/18),
Christian Gmoser (C-356/18),
Bettina Plackner (C-357/18)
przeciwko
Nürnberger Versicherung Aktiengesellschaft Österreich
[wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Landesgericht Salzburg (sąd okręgowy w Salzburgu, Austria)]
i
KL,
LK,
MJ,
NI
przeciwko
UNIQA Österreich Versicherungen,
Allianz Elementar Lebensversicherungs-Aktiengesellschaft,
DONAU Versicherung AG Vienna Insurance Group (C-479/18)

[wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Bezirksgericht für Handelssachen Wien (sąd rejonowy do spraw gospodarczych w Wiedniu, Austria)]

Odesłanie prejudycjalne – Ubezpieczenie bezpośrednie (ubezpieczenie na życie) – Dyrektywy 90/619/EWG, 92/96/EWG, 2002/83/WE i 2009/138/WE – Prawo odstąpienia od umowy – Brak lub wadliwe pouczenie o przesłankach realizacji tego prawa – Wygaśnięcie prawa odstąpienia od umowy – Skutki prawne odstąpienia od umowy

I. Wprowadzenie

1. W jakich okolicznościach i jak długo ubezpieczający może skorzystać z prawa do odstąpienia od umowy ubezpieczenia na życie z powołaniem się na brak pouczenia o prawie odstąpienia lub jego wadliwe udzielenie?

2. Zgodnie z odpowiednimi przepisami dyrektyw dotyczących ubezpieczeń ubezpieczającemu przysługuje prawo odstąpienia od umowy ubezpieczenia na życie w krótkim terminie po jej zawarciu. Ubezpieczyciel obowiązany jest do zadbania o dostateczne pouczenie o tym prawie przed zawarciem umowy.

1 Język oryginału: niemiecki.

3. W rozpatrywanych tu sprawach, które znajdują swoją podstawę w czterech wnioskach o wydanie orzeczeń w trybie prejudycjalnym złożonych przez dwa austriackie sądy, Trybunał Sprawiedliwości ma zasadniczo do wyjaśnienia, w jakich przypadkach wadliwie udzielone pouczenie skutkuje brakiem realizacji celu pouczenia w takim samym zakresie jak brak pouczenia w ogóle. Do Trybunału zwrócono się dodatkowo z pytaniem, jak długo w tego rodzaju wypadkach ubezpieczającemu przysługuje prawo odstąpienia od umowy. Jeżeli nadzwyczajne, późne odstąpienie od umowy miałoby być dopuszczalne, a wręcz wymagane przez prawo Unii, to Trybunałowi zadaje się w końcu pytanie o wymogi stawiane przez to prawo w odniesieniu do ukształtowania skutków prawnych oświadczenia o odstąpieniu.

II. Ramy prawne

A. Prawo Unii

4. Z uwagi na to, że stanowiące przedmiot sporu w postępowaniach głównych umowy ubezpieczenia na życie zostały zawarte w różnym czasie, różne dyrektywy znajdują tu zastosowanie i wymagają poddania wykładni. Pytania prejudycjalne zadane w sprawach C-355/18, C-356/18 i C-357/18 oraz drugie pytanie prejudycjalne zadane w sprawie C-479/18 należy rozpatrywać w oparciu o drugą [2] i trzecią [3] dyrektywę dotyczącą ubezpieczeń na życie [4]. W wypadku pozostałych pytań w sprawie C-479/18 uwzględnić należy także późniejsze dyrektywy 2002/83/WE [5] i 2009/138/WE [6]. Ze względu na zbieżność treści regulacji poszczególnych dyrektyw podlegających wykładni brak jest tu jednak istotnych różnic.

5. Artykuł 15 ust. 1 drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie stanowi:

„Każde państwo członkowskie powinno zagwarantować, że indywidualnie ubezpieczającemu na życie przysługuje od chwili, w której ubezpieczający został poinformowany o zawarciu umowy, uprawnienie do odstąpienia od umowy w terminie wynoszącym od 14 do 30 dni.

Powiadomienie przez ubezpieczającego o odstąpieniu od umowy skutkuje zwolnieniem go z jakichkolwiek przyszłych zobowiązań wynikających z umowy.

Inne skutki prawne i przesłanki skorzystania z prawa odstąpienia, w szczególności w zakresie okoliczności, w których ubezpieczający zostaje poinformowany o zawarciu umowy, ustala się na podstawie prawa właściwego dla umowy ubezpieczenia […]”.

Artykuł 35 ust. 1 dyrektywy 2002/83 i art. 186 ust. 1 dyrektywy o wypłacalności II odpowiadają w szerokim zakresie temu przepisowi.

2 Druga dyrektywa Rady 90/619/EWG z dnia 8 listopada 1990 r. w sprawie koordynacji przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych odnoszących się do ubezpieczeń na życie, ustanawiająca przepisy ułatwiające skuteczne korzystanie ze swobody świadczenia usług i zmieniająca dyrektywę 79/267/EWG (Dz.U. 1990, L 330, s. 50), w brzmieniu nadanym przez dyrektywę Rady 92/96/EWG z dnia 10 listopada 1992 r. w sprawie koordynacji przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych odnoszących się do bezpośrednich ubezpieczeń na życie, zmieniającą dyrektywy 79/267/EWG i 90/619/EWG (trzecią dyrektywę dotyczącą ubezpieczeń na życie; Dz.U. 1992, L 360, s. 1).

3 Dyrektywa Rady 92/96/EWG z dnia 10 listopada 1992 r. w sprawie koordynacji przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych odnoszących się do bezpośrednich ubezpieczeń na życie, zmieniająca dyrektywy 79/267/EWG i 90/619/EWG (trzecia dyrektywa dotycząca ubezpieczeń na życie; Dz.U. 1992, L 360, s. 1), zwana dalej „trzecią dyrektywą dotyczącą ubezpieczeń na życie”.

4 O ile poniżej mowa jest o przepisach dyrektywy 90/619/EWG w brzmieniu nadanym jej przez trzecią dyrektywę dotyczącą ubezpieczeń na życie, to określa się je jako przepisy „drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie”.

5 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 listopada 2002 r. dotycząca ubezpieczeń na życie (Dz.U. 2002, L 345, s. 1), zwana dalej „dyrektywą 2002/83”.

6 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie podejmowania i prowadzenia działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Wypłacalność II) (Dz.U. 2009, L 335, s. 1; zwana dalej „dyrektywą o wypłacalności II”). Za każdym razem, kiedy poniżej mowa jest bez rozróżnienia o drugiej dyrektywie dotyczącej ubezpieczeń na życie, trzeciej dyrektywie dotyczącej ubezpieczeń na życie, dyrektywie 2002/83 i dyrektywie o wypłacalności II, dyrektywy te łącznie określane są jako „dyrektywy dotyczące ubezpieczeń”.

6. Artykuł 31 ust. 1 i 4 trzeciej dyrektywy o ubezpieczeniach na życie stanowi:

„(1) Przed zawarciem umowy ubezpieczenia ubezpieczającemu przekazuje się co najmniej informacje wymienione w pkt A załącznika II.

[…]

(4) Państwo członkowskie zobowiązania ustanawia szczegółowe zasady wykonania niniejszego artykułu i załącznika II".

Artykuł 36 ust. 1 dyrektywy 2002/83 i art. 185 dyrektywy o wypłacalności II zawierają analogiczne regulacje.

7. W załączniku II („Informacje dla ubezpieczających") trzeciej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie pod literą A wymieniono informacje, które należy przekazać ubezpieczającemu przed zawarciem umowy[7]. Zgodnie ze zdaniem drugim załącznika „informacje[, które muszą zostać przekazane,] muszą być przedstawione w sposób jasny i dokładny, na piśmie, w języku urzędowym państwa członkowskiego zobowiązania"[8]. Zgodnie z lit. A pkt a.13 wśród rzeczonych informacji wymienia się „[w]arunki wykonania prawa odstąpienia od umowy"[9].

B. Prawo krajowe

8. Paragraf 165a austriackiej Versicherungsvertragsgesetz (ustawy o umowie ubezpieczenia, zwanej dalej „VersVG") w brzmieniu znajdującym zastosowanie w postępowaniach głównych w sprawach C-356/18 i C-357/18 oraz w postępowaniach głównych A i B w sprawie C-479/18[10] stanowił:

„(1) Ubezpieczający jest uprawniony do odstąpienia od umowy w terminie dwóch tygodni od dnia jej zawarcia. Jeżeli ubezpieczyciel zapewnia tymczasową ochronę ubezpieczeniową, to należy mu się wynagrodzenie odpowiadające okresowi trwania tej ochrony.

(2) Jeżeli ubezpieczyciel nie wypełnił obowiązku podania do wiadomości swojego adresu [§ 9a ust. 1 pkt 1 Bundesgesetz über den Betrieb und die Beaufsichtigung der Vertragsversicherung (Versicherungsaufsichtsgesetz – VAG; ustawy federalnej o działalności i nadzorze w zakresie ubezpieczeń umownych – ustawy o nadzorze nad ubezpieczeniami, zwanej dalej »VAG«)], to termin na odstąpienie, o którym mowa w ust. 1, nie rozpoczyna swojego biegu, dopóki ubezpieczającemu nie zostanie podany ten adres.

(3) Ustępy poprzedzające nie znajdują zastosowania w przypadku umów ubezpieczeń grupowych oraz umów, których czas trwania nie przekracza sześciu miesięcy".

7 Porównaj również załącznik III lit. A dyrektywy 2002/83 i art. 185 dyrektywy o wypłacalności II.

8 Porównaj również załącznik III lit. A dyrektywy 2002/83 i art. 185 ust. 6 dyrektywy o wypłacalności II.

9 Porównaj również załącznik III lit. A pkt a.13 dyrektywy 2002/83 i art. 185 ust. 3 lit. j) dyrektywy o wypłacalności II.

10 BGBl. I, 6/1997.

9. Paragraf 165a ust. 1 VersVG w brzmieniu obowiązującym w postępowaniu głównym w sprawie C-355/18 oraz w postępowaniu głównym C w sprawie C-479/18 [11] przewiduje wydłużenie terminu, o którym mowa w ust. 1, do 30 dni. Natomiast w odniesieniu do postępowania głównego D w sprawie C-479/18 zastosowanie znajduje także nowo wprowadzony do § 165a VersVG ustęp 2a [12], który stanowi:

„(2a) Jeżeli ubezpieczający jest konsumentem [§ 1 ust. 1 pkt 2 Konsumentenschutzgesetz – KSchG, ustawy o ochronie konsumentów], to termin na odstąpienie od umowy zgodnie z ust. 1 i 2 rozpoczyna swój bieg dopiero po pouczeniu ubezpieczającego o prawie odstąpienia".

10. Paragraf 9a ust. 1 VAG w brzmieniu obowiązującym w postępowaniach głównych (BGBl. 447/1996 ; BGBl. I, 34/2015) stanowi w szczególności:

„(1) W przypadku zawarcia umowy ubezpieczenia dotyczącej ryzyka umiejscowionego w kraju, ubezpieczającego przed złożeniem przez niego oświadczenia o związaniu umową należy poinformować na piśmie o:

[…]

6. warunkach, w jakich ubezpieczający może odstąpić od zawartej umowy ubezpieczenia".

III. Okoliczności faktyczne i postępowanie główne

11. Przedmiot wszystkich postępowań głównych stanowią roszczenia osób fizycznych o zwrot wszystkich zapłaconych składek ubezpieczeniowych wraz ze skapitalizowanymi odsetkami, dochodzone przez te osoby jako ubezpieczających od poszczególnych ubezpieczycieli, z którymi zawarły umowy ubezpieczenia na życie. Wierzytelności te mają za podstawę oświadczenia o odstąpieniu, które ubezpieczający złożyli długo po zawarciu umów, w części wręcz po wypowiedzeniu danej umowy [tzw. późne odstąpienie].

12. Na uzasadnienie swoich żądań powodowie w postępowaniach głównych wskazują zasadniczo na to, że albo w ogóle nie zostali pouczeni przez ubezpieczycieli o przysługującym im prawie odstąpienia (postępowanie B w sprawie C-479/18), albo w każdym razie zostali o tym prawie pouczeni wadliwie. Wadliwość tych pouczeń wynikała stąd, że uzależniały one skuteczność oświadczenia o odstąpieniu od zachowania formy pisemnej, gdy tymczasem zgodnie z prawem krajowym oświadczenie można było złożyć w dowolnej formie. W ten sposób ubezpieczającym uniemożliwiono realizację gwarantowanego im przez prawo Unii prawa odstąpienia i stąd termin na złożenie oświadczenia o odstąpieniu nie rozpoczął biegu.

13. Występujący z powództwami ubezpieczający i pozwani ubezpieczyciele pozostają w postępowaniach głównych w sporze co do tego, czy prawo odstąpienia nie wygasło przed dniem jego wykonania. Nadto brakuje zgody co do tego, czy roszczenia ubezpieczających o zapłatę ograniczone są do obowiązującej na dzień rozwiązania umowy wartości wykupu, czy też zwrotowi podlegają wszystkie uiszczone świadczenia na zasadzie przepisów o zwrocie przy bezpodstawnym wzbogaceniu.

11 BGBl. I, 95/2006.

12 BGBl. I, 34/2012.

14. W sprawach od C-355/18 do C-357/18 będący powodami ubezpieczający opierają swoje roszczenia zasadniczo na tym, iż byli uprawnieni do późnego odstąpienia od umów, ponieważ zostali wadliwie pouczeni o formie oświadczenia o odstąpieniu. Po uwzględnieniu ich żądań w pierwszej instancji odsyłający Landesgericht Salzburg (sąd okręgowy w Salzburgu), działając jako sąd odwoławczy, uznał za konieczne poddanie odpowiednich przepisów dyrektyw dotyczących ubezpieczeń wykładni przez Trybunał. Jego wątpliwość dotyczy tego, na ile pouczenie może zostać uznane za „wadliwe", jeżeli nie powoduje ono wprowadzenia ubezpieczającego w błąd odnośnie do istnienia prawa odstąpienia.

15. W sprawach C-355/18 i C-356/18 do odstąpienia od umów doszło po rozwiązaniu tych umów wskutek wypowiedzenia lub wykupu. Odmiennie było w sprawie C-357/18, w której sporna umowa ubezpieczenia na życie nie została rozwiązana wskutek wypowiedzenia przed dniem złożenia oświadczenia o odstąpieniu.

16. Przedmiotem wniosku o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym w sprawie C-479/18 są cztery postępowania – oznaczone przez odsyłający Bezirksgericht für Handelssachen Wien (sąd rejonowy do spraw gospodarczych w Wiedniu, Austria) jako postępowania od A do D – dotyczące podobnych powództw ubezpieczających przeciwko poszczególnym ubezpieczycielom o rozliczenie po odstąpieniu od umów o ubezpieczenie na życie. Również ci ubezpieczający złożyli oświadczenia o odstąpieniu na długo po zawarciu umów, powołując się na udzielenie wadliwego pouczenia lub brak pouczenia. W postępowaniu B ubezpieczający złożył oświadczenie o odstąpieniu od umowy z powodu braku pouczenia już po wypowiedzeniu umowy i następującej po nim wypłacie wartości wykupu.

IV. Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym i postępowanie przed Trybunałem

17. W sprawach C-355/18 i C-356/18 Landesgericht Salzburg (sąd okręgowy w Salzburgu) przedłożył Trybunałowi następujące pytania prejudycjalne:

„1. Czy art. 15 ust. 1 dyrektywy [90/619] (drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie) w brzmieniu zmienionym przez dyrektywę [92/96] (trzecią dyrektywę dotyczącą ubezpieczeń na życie) w związku z art. 31 dyrektywy [92/96] należy interpretować w ten sposób, że informacja o możliwości odstąpienia od umowy powinna zawierać również wskazanie, że odstąpienie nie wymaga zachowania żadnej konkretnej formy?

2. Czy odstąpienie ze względu na wadliwe pouczenie o prawie odstąpienia może w dalszym ciągu zostać wykonane przez ubezpieczającego również po rozwiązaniu umowy ubezpieczenia na życie wskutek wypowiedzenia (oraz po dokonaniu wykupu)?".

18. W sprawie C-357/18 Landesgericht Salzburg (sąd okręgowy w Salzburgu) przedłożył Trybunałowi wyłącznie pierwsze z przytoczonych pytań prejudycjalnych.

19. Postanowieniem prezesa Trybunału z dnia 22 czerwca 2018 r. sprawy C-355/18, C-356/18 i C-357/18 zostały połączone do celów pisemnego i ustnego etapu postępowania, jak również do celów wydania wyroku.

20. W sprawie C-479/18 Bezirksgericht für Handelssachen Wien (sąd rejonowy do spraw gospodarczych w Wiedniu) zawiesił postępowanie i przedłożył Trybunałowi do rozstrzygnięcia następujące pytania prejudycjalne:

„1. Czy art. 15 ust. 1 dyrektywy [90/619] w związku z art. 31 dyrektywy [92/96] bądź art. 35 ust. 1 w związku z art. 36 ust. 1 [dyrektywy 2002/83], bądź art. 185 ust. 1 w związku z art. 186 ust. 1 [dyrektywy o wypłacalności II] należy interpretować w ten sposób, że w przypadku braku krajowych przepisów dotyczących skutków błędnego pouczenia o prawie odstąpienia przed

zawarciem umowy bieg terminu na wykonanie prawa odstąpienia nie rozpoczyna się, jeżeli zakład ubezpieczeń wskaże w pouczeniu, że wykonanie tego prawa musi nastąpić w formie pisemnej, mimo że według prawa krajowego odstąpienie jest możliwe w dowolnej formie?

2. (w wypadku udzielenia odpowiedzi twierdzącej na pytanie pierwsze:) Czy art. 15 ust. 1 dyrektywy [90/619] w związku z art. 31 dyrektywy [92/96] należy interpretować w ten sposób, że stoi na przeszkodzie przepisowi krajowemu, zgodnie z którym w przypadku braku pouczenia lub wadliwego pouczenia o prawie odstąpienia przed zawarciem umowy bieg terminu na wykonanie prawa odstąpienia rozpoczyna się w tym momencie, w którym ubezpieczający dowiedział się – bez względu na sposób – o przysługującym mu prawie odstąpienia?

3. Czy art. 35 ust. 1 w związku z art. 36 ust. 1 [dyrektywy 2002/83] należy interpretować w ten sposób, że w przypadku braku krajowych przepisów dotyczących skutków braku pouczenia lub wadliwego pouczenia o prawie odstąpienia przed zawarciem umowy prawo ubezpieczającego odstąpienia od umowy wygasa najpóźniej po wypłaceniu mu wartości wykupu z powodu wypowiedzenia przez niego umowy i tym samym pełnym wykonaniu przez strony umowy obowiązków z niej wynikających?

4. (w wypadku udzielenia odpowiedzi twierdzącej na pytanie pierwsze lub odpowiedzi przeczącej na pytanie trzecie:) Czy art. 15 ust. 1 dyrektywy [90/619] bądź art. 35 ust. 1 [dyrektywy 2002/83], bądź art. 186 ust. 1 [dyrektywy o wypłacalności II] należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwiają się one przepisowi prawa krajowego, zgodnie z którym ubezpieczającemu w wypadku wykonania przysługującego mu prawa odstąpienia należy zwrócić wartość wykupu (wartość godziwą ubezpieczenia obliczoną według uznanych reguł matematyki ubezpieczeniowej)?

5. (w wypadku odniesienia się do pytania czwartego i udzielenia odpowiedzi twierdzącej:) Czy art. 15 ust. 1 dyrektywy [90/619] bądź art. 35 ust. 1 [dyrektywy 2002/83], bądź art. 186 ust. 1 [dyrektywy o wypłacalności II] należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwiają się one przepisowi prawa krajowego, zgodnie z którym w wypadku wykonania prawa odstąpienia roszczenie o ryczałtowe oprocentowanie zwracanych składek z powodu przedawnienia może zostać ograniczone do tej części, która obejmuje okres ostatnich trzech lat przed wniesieniem pozwu?”.

21. Postanowieniem prezesa Trybunału z dnia 26 lutego 2019 r. sprawa C-479/18 oraz połączone sprawy C-355/18, C-356/18 i C-357/18 zostały połączone do celów ustnego etapu postępowania, jak również do celów wydania wyroku.

22. W postępowaniu w przedmiocie wydania orzeczeń w trybie prejudycjalnym przed Trybunałem uwagi na piśmie złożyły strony postępowań głównych, Republika Austrii, Republika Czeska, Włochy oraz Komisja Europejska. Ci sami uczestnicy, z wyjątkiem powoda w postępowaniu głównym C w sprawie C-479/18, Włoch i Republiki Czeskiej, byli reprezentowani również na ustnej rozprawie w dniu 11 kwietnia 2019 r.

V. W przedmiocie właściwości Trybunału i dopuszczalności pytań prejudycjalnych (sprawy C-355/18, C-356/18 i C-357/18)

A. W przedmiocie właściwości Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej

23. Będący powodami w sprawach C-355/18, C-356/18 i C-357/18 ubezpieczający kwestionują właściwość Trybunału do udzielenia odpowiedzi na pytania prejudycjalne, powołując się na to, że ocena pouczenia o prawie odstąpienia następuje w oparciu o prawo krajowe.

24. W istocie, ocena prawidłowości pouczenia o prawie odstąpienia w każdym przypadku następuje w pierwszej kolejności w oparciu o znajdujące zastosowanie prawo krajowe [13]. Wynika to, po pierwsze, z tego, że zgodnie z art. 31 ust. 4 trzeciej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie, art. 36 ust. 4 dyrektywy 2002/83 oraz art. 185 ust. 8 dyrektywy o wypłacalności II państwa członkowskie obowiązane są do wydania przepisów wykonawczych regulujących pouczenie przewidziane prawem Unii. Przedmiotem pouczenia są w szczególności „warunki wykonania prawa odstąpienia od umowy", które zgodnie z art. 15 ust. 1 akapit trzeci drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie, art. 35 ust. 1 akapit trzeci dyrektywy 2002/83 oraz art. 186 ust. 1 akapit trzeci dyrektywy o wypłacalności II także ustalają państwa członkowskie.

25. Mając na względzie powyższe, kwestią podlegającą ocenie sądów odsyłających jest w niniejszej sprawie zasadniczo to, czy prawo krajowe sprzeciwia się zawarciu w pouczeniu o prawie odstąpienia informacji, iż oświadczenie o odstąpieniu wymaga dla swej skuteczności zachowania określonej formy.

26. Jednakże przyjmując przepisy wykonawcze, państwa członkowskie są zobowiązane czuwać nad tym, „aby skuteczność dyrektyw drugiej i trzeciej w sprawie ubezpieczeń na życie z punktu widzenia ich celu została zapewniona" [14]. W tym zakresie na Trybunale spoczywa ciężar zbadania, czy państwa członkowskie uwzględniły te ogólne ograniczenia swych uprawnień prawodawczych.

27. Co więcej, w sprawach C-355/18, C-356/18 i C-357/18 sąd odsyłający chciałby dodatkowo ustalić, jakie wymogi odnośnie do formy oświadczenia o odstąpieniu i pouczenia o prawie odstąpienia wynikają z cytowanych przepisów dyrektyw.

28. Stąd nie ma wątpliwości co do tego, że Trybunał jest właściwy do udzielenia odpowiedzi na pytania prejudycjalne w sprawach C-355/18, C-356/18 i C-357/18.

B. W przedmiocie wystarczającego przedstawienia ram prawnych

29. Poza powyższym zarzucono, że przedstawiony w postanowieniach o wystąpieniu z wnioskiem o wydanie orzeczeń w trybie prejudycjalnym w sprawach C-355/18, C-356/18 i C-357/18 opis istotnych przepisów prawa krajowego jest niepełny, i na tej podstawie wniesiono o odrzucenie tych postanowień jako niedopuszczalnych.

30. Zarzut ubezpieczających będących powodami nie zasługuje na uwzględnienie już z uwagi na podniesiony przez te same strony zarzut podziału kompetencji między Trybunałem a sądami odsyłającymi. Skoro pytania prejudycjalne dotyczące formy oświadczenia o odstąpieniu mają ostatecznie na celu wyjaśnienie zakresu kompetencji prawodawczych państw członkowskich co do ustalenia warunków wykonania prawa odstąpienia, to w każdym razie wystarczające jest zgodnie z art. 94 regulaminu postępowania przed Trybunałem Sprawiedliwości przedstawienie treści przepisów prawa krajowego, które mogą znajdować zastosowanie w sprawie, oraz ich wykładni dokonywanej przez sądy krajowe.

31. Stąd wszystkie pytania prejudycjalne w sprawach połączonych C-355/18, C-356/18 i C-357/18 są dopuszczalne.

13 Porównaj już wyrok z dnia 19 grudnia 2013 r., Endress, C-209/12, EU:C:2013:864, pkt 20, w którym Trybunał, uwzględniając opis stanu faktycznego przedstawiony przez sąd odsyłający, wyjaśnił, iż musi wyjść z założenia, że ubezpieczający, którego dotyczyła tamta sprawa, nie został poinformowany o przysługującym mu prawie odstąpienia albo co najmniej nie został o nim poinformowany w stopniu wystarczającym.

14 Wyrok z dnia 19 grudnia 2013 r., Endress, C-209/12, EU:C:2013:864, pkt 23.

VI. W przedmiocie pytań prejudycjalnych

32. Pytania prejudycjalne dotyczą zasadniczo trzech problemów prawnych przedstawionych już na wstępie [15].

33. W pierwszej kolejności należy odnieść się do pytania, w jakich wypadkach pouczenie o prawie odstąpienia tak samo nie spełnia swojego celu, jak w wypadku braku pouczenia w ogóle (A). W zakresie w jakim ubezpieczający będący powodami w postępowaniach głównych wywodzą ten wniosek z wadliwości danych zawartych w informacjach udzielanych przed zawarciem umowy, sąd odsyłający w ramach pierwszego, ewentualnie jedynego, pytania prejudycjalnego w sprawach C-355/18, C-356/18 i C-357/18 zmierza do ustalenia, czy i jak dalece dyrektywy dotyczące ubezpieczeń determinują treść informacji, które należy zawrzeć w pouczeniu o prawie odstąpienia.

34. Gdyby ustalono, że wadliwe pouczenie o prawie odstąpienia należy w określonych okolicznościach zrównać z nieudzieleniem nakazanego prawem Unii pouczenia w ogóle, to w drugiej kolejności – w ramach rozpoznania drugiego pytania prejudycjalnego w sprawach C-355/18 i C-356/18 oraz trzech pierwszych pytań prejudycjalnych w sprawie C-479/18 – należy udzielić odpowiedzi na pytanie, na ile dyrektywy dotyczące ubezpieczeń regulują skutki naruszenia nakazu udzielenia pouczenia w odniesieniu do biegu terminu na wykonanie prawa odstąpienia (B).

35. Jeżeli przyjęto by, że wykonanie prawa odstąpienia przez ubezpieczającego jest możliwe również na długo po zawarciu umowy, ponieważ spełniające wymogi prawa Unii pouczenie ubezpieczającego o tym prawie nie nastąpiło, to należałoby w końcu odnieść się do pytań o wysokość roszczeń ubezpieczającego w wypadku takiego późnego odstąpienia (czwarte i piąte pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18) (C).

A. Wadliwe pouczenie o prawie odstąpienia od umowy (pierwsze, ewentualnie jedyne, pytanie prejudycjalne w sprawach C-355/18, C-356/18, C-357/18)

1. W przedmiocie sformułowanych w dyrektywach dotyczących ubezpieczeń wymogów odnośnie do pouczenia o prawie odstąpienia (pierwsze, ewentualnie jedyne, pytanie prejudycjalne w sprawach C-355/18, C-356/18, C-357/18)

36. W tym kontekście powstaje pytanie, czy i w jakim zakresie dyrektywy dotyczące ubezpieczeń formułują wymogi dla oceny informacji, które każdy ubezpieczyciel ma przekazać w pouczeniu o warunkach wykonania prawa odstąpienia. Zasadniczo to państwa członkowskie są bowiem uprawnione do ustalania tych warunków [16].

37. Począwszy od drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie, indywidualnie ubezpieczającemu na życie przysługuje prawo odstąpienia od umowy w krótkim terminie [17]. Ubezpieczający ma zatem możliwość bezwarunkowego uchylenia się od skutków umowy ubezpieczenia na życie również po jej zawarciu. Termin rozpoczyna swój bieg z chwilą, w której ubezpieczający został poinformowany o zawarciu umowy.

38. Celem umożliwienia ubezpieczającemu skutecznego wykonania gwarantowanego mu przez prawo Unii prawa do odstąpienia ubezpieczyciel obowiązany jest do pouczenia ubezpieczającego przed zawarciem umowy o warunkach wykonania tego prawa.

15 Porównaj pkt 3 powyżej.

16 Porównaj postanowienia cytowane już w pkt. 24.

17 Termin ten może wynosić od 14 do 30 dni w zależności od sposobu transpozycji dyrektywy przez państwo członkowskie.

39. W sprawie Endress [18] Trybunał wyjaśnił w tym zakresie, że właściwe postanowienia drugiej i trzeciej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie sprzeciwiają się takim regulacjom krajowym, zgodnie z którymi prawo odstąpienia wygasa najpóźniej po upływie roku po zapłacie pierwszej składki ubezpieczeniowej, jeżeli ubezpieczający nie został pouczony o prawie odstąpienia.

40. W ramach oceny konkretnego pouczenia o prawie odstąpienia dokonywanej przez sąd krajowy decydujące znaczenie ma to, czy ubezpieczający dysponował na podstawie danego pouczenia wszelkimi informacjami niezbędnymi do skutecznego wykonania tego prawa.

41. Niezbędne informacje wynikają każdorazowo ze znajdujących zastosowanie przepisów prawa krajowego [19]. W odniesieniu do formy i treści pouczenia o prawie odstąpienia właściwe postanowienia dyrektyw dotyczących ubezpieczeń [20] ograniczają się jedynie do wymagania, by odpowiednie informacje pisemne były sformułowane „w sposób jasny i dokładny” [21].

42. Wynika stąd, że pouczenie o prawie odstąpienia powinno zawierać informację o tym, jaką formę powinno mieć oświadczenie o odstąpieniu, zawsze wtedy, gdy skuteczność tego oświadczenia zgodnie ze znajdującymi zastosowanie przepisami prawa krajowego jest uzależniona od zachowania określonej formy.

43. Jak wynika z opisu przedstawionego przez sąd odsyłający, § 165a VersVG, stanowiący w ocenie tego sądu właściwą regulację prawa krajowego, nie przewidywał w swej treści relewantnej każdorazowo w poszczególnych postępowaniach głównych, że skuteczność oświadczenia o odstąpieniu wymaga zachowania określonej formy [22]. Mając to na względzie, sąd odsyłający chciałby najpierw ustalić, czy dla udzielenia ubezpieczającemu dokładnego pouczenia konieczne jest wyraźne wskazanie w udzielanej przed zawarciem umowy informacji, że odstąpienie nie wymaga zachowania żadnej konkretnej formy.

44. Jest z tym związane kolejne pytanie, czy z uwagi na powyższe ubezpieczyciel może w udzielanej przed zawarciem umowy informacji sam określić, jaka forma jest konieczna do złożenia skutecznego oświadczenia o odstąpieniu.

2. W przedmiocie oceny z perspektywy prawa Unii możliwości odstąpienia od umowy w dowolnej formie

45. Rząd austriacki trafnie podkreśla, że wyraźnie uznane przez dyrektywy dotyczące ubezpieczeń uprawnienie państw członkowskich do uregulowania warunków wykonania prawa odstąpienia obejmuje również to, czy odstąpienia można dokonać w dowolnej formie, czy też konieczne jest zachowanie określonej formy.

46. Jeżeli ustawodawca krajowy nie wprowadza obowiązku zachowania formy celem skutecznego złożenia oświadczenia o odstąpieniu, to zasadniczo również na podstawie prawa krajowego należy ustalać, czy – i ewentualnie pod jakimi warunkami – można wprowadzić taki obowiązek umownie. W postępowaniach głównych chodzi konkretnie o wskazanie w udzielanych przed zawarciem umów informacjach, że do skutecznego odstąpienia wymaga się złożenia oświadczenia w formie pisemnej,

18 Wyrok z dnia 19 grudnia 2013 r., Endress, C-209/12, EU:C:2013:864, pkt 25 i nast.

19 Porównaj pkt 24 powyżej.

20 Artykuł 31 w związku z załącznikiem II lit. A trzeciej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie, art. 36 w związku z załącznikiem III lit. A dyrektywy 2002/83 i art. 185 ust. 6 akapit pierwszy dyrektywy o wypłacalności II.

21 Porównaj również wyrok z dnia 19 grudnia 2013 r., Endress, C-209/12, EU:C:2013:864, pkt 25, zgodnie z którym ubezpieczający powinien zostać „dokładnie” pouczony w szczególności o prawie odstąpienia.

22 Porównaj cytowane w pkt 8 i 9 powyżej kolejne brzmienia § 165a VersVG. Paragraf 165a VersVG został uchylony ze skutkiem na dzień 31 grudnia 2018 r. przez Gesetz zur Änderung des Versicherungsvertragsgesetzes, des Konsumentenschutzgesetzes und des Versicherungsaufsichtsgesetzes 2018 (ustawę o zmianie ustawy o umowach ubezpieczeń, ustawy o ochronie konsumentów i ustawy o nadzorze nad ubezpieczeniami z 2018 r.) (BGBl. I, 51/2018). Od dnia 1 stycznia 2019 r. § 5c ust. 4 VersVG reguluje, że oświadczenie o odstąpieniu składa się w „formie dokumentowej”.

ewentualnie zachowania formy pisemnej. Jak wskazał sąd odsyłający w sprawie C-479/18, zachowanie formy pisemnej [23] zgodnie z § 886 austriackiego Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (powszechnego kodeksu cywilnego, zwanego dalej „ABGB") wymaga własnoręcznego złożenia przez oświadczającego podpisu, ewentualnie złożenia poświadczonego podpisu elektronicznego.

47. Sądy odsyłające różnie odpowiadają jednak na to pytanie o wykładnię prawa krajowego. Sąd odsyłający w sprawie C-479/18, jak jasno wynika z treści pierwszego pytania prejudycjalnego, uważa, że sprzeczne z ustawowo przewidzianą swobodą co do formy jest uzgodnienie w umowie obowiązku zachowania konkretnej formy poprzez odpowiednie wskazanie w treści pouczenia o prawie odstąpienia. Tymczasem sąd odsyłający w sprawach od C-355/18 do C-357/18 uważa, że „umówienie się co do formy pisemnej oświadczenia o odstąpieniu […] nie jest zakazane przez prawo krajowe".

48. Należy w tym kontekście przypomnieć, że na sądach krajowych, którym powierzono wykładnię prawa krajowego, spoczywa obowiązek kierowania się przy dokonywaniu tej wykładni w możliwie szerokim zakresie treścią i celem znajdujących zastosowanie dyrektyw [24]. Jeżeli prawo krajowe sprzeciwia się ustanowieniu w ramach swobody umów obowiązku zachowania formy pisemnej (albo nie zostaje uzgodniona forma pisemna), to przewidziany przez prawo Unii obowiązek pouczenia może nie mieć jakiegokolwiek znaczenia. W określonych okolicznościach wskazanie na dowolność formy może nie być wystarczające do tego, by ubezpieczający mógł skutecznie skorzystać z prawa odstąpienia.

49. Proste wskazanie na możliwość złożenia oświadczenia o odstąpieniu w dowolnej formie nie umożliwia bowiem ubezpieczającemu pewnego pod względem prawnym wykonania prawa odstąpienia. W szczególności dokładny czas i treść oświadczenia o odstąpieniu złożonego ustnie lub na odległość są zwykle niemal niemożliwe do udowodnienia. Wynikająca stąd niepewność prawna szczególnie sprzeciwia się celowi dyrektyw dotyczących ubezpieczeń, którym jest umożliwienie ubezpieczającemu efektywnego i pewnego pod względem prawnym skorzystania z prawa odstąpienia poprzez udzielenie temu ubezpieczającemu dokładnego pouczenia. W zgodzie z powyższym także prawo austriackie wyraźnie przewiduje już – od dnia 1 stycznia 2019 r. – obowiązek zachowania formy dokumentowej [25]. Może to stanowić również wyjaśnienie tego, dlaczego w innych państwach członkowskich, w których forma oświadczenia o odstąpieniu nie jest regulowana prawnie, znaczenie mają informacje dotyczące formy oświadczenia o odstąpieniu zawarte w pouczeniach o prawie odstąpienia lub we wnioskach ubezpieczeniowych [26].

50. O dopuszczalności uzgodnionego w ramach swobody umów wymogu co do formy świadczy w końcu porównanie z regulacją dotyczącą prawa odstąpienia zgodnie z art. 6 dyrektywy 2002/65/WE o sprzedaży usług finansowych na odległość [27], która zasadniczo znajduje zastosowanie do umów ubezpieczenia na życie, o ile zostają zawarte z konsumentami na odległość [28]. Artykuł 6 ust. 6 zdanie drugie dyrektywy 2002/65 stanowi bowiem odnośnie do formy oświadczenia o odstąpieniu, że konsument „powinien […] przed upływem odpowiedniego nieprzekraczalnego terminu poinformować o tym [dostawcę] z zastosowaniem praktycznych instrukcji przekazanych mu […] przy użyciu środka,

23 Należy tę formę [„Schriftform"] odróżnić od przewidzianej w § 1d VersVG formy dokumentowej [„geschriebene Form"], której dochowanie wymaga jedynie, by oświadczenie pozwalało na „ustalenie" osoby, która je złożyła.

24 Porównaj m.in. wyrok z dnia 19 kwietnia 2016 r., DI, C-441/14, EU:C:2016:278, pkt 31 i przytoczone tam orzecznictwo.

25 Porównaj przypis 22 powyżej.

26 Porównaj np. art. 177 ust. 2 włoskiego Codice delle Assicurazioni Private (kodeksu ubezpieczeń prywatnych), zgodnie z którym „[i] termini e le modalità per l'esercizio dello stesso devono essere espressamente evidenziati nella proposta e nel contratto di assicurazione". Podobnie stanowi obowiązujący w Zjednoczonym Królestwie Insurance Conduct of Business Sourcebook (przewodnik dotyczący prowadzenia działalności ubezpieczeniowej), dostępny pod adresem https://www.handbook.fca.org.uk/handbook/ICOBS/, por. ICOBS 6.3.1 ust. 2 w związku z ICOBS 7.1.

27 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 września 2002 r. dotycząca sprzedaży konsumentom usług finansowych na odległość oraz zmieniająca dyrektywę Rady 90/619/EWG oraz dyrektywy 97/7/WE i 98/27/WE (Dz.U. 2002, L 271, s. 16), dalej zwana „dyrektywą 2002/65".

28 Z zastrzeżeniem wyjątków z art. 6 ust. 2 lit. a) dyrektywy 2002/65, które obejmują w szczególności umowy o ubezpieczenie na życie związane z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym.

który może zostać uznany za zgodny z prawem krajowym". Widoczne jest tu w każdym razie, że ustawodawca unijny właśnie w przypadku sprzedaży usług finansowych, do których należą również indywidualne ubezpieczenia na życie, uważa za szczególnie ważne, by złożenie oświadczenia o odstąpieniu było poparte pewnym prawnie dowodem.

51. Z przedstawionych wyżej rozważań wynika, że pouczenie nie gwarantuje ubezpieczającemu możliwości skutecznego wykonania prawa odstąpienia, jeżeli ogranicza się do wskazania na możliwość złożenia oświadczenia o odstąpieniu w dowolnej formie. Przeciwnie, możliwość taką gwarantuje wyłącznie wiążące prawnie określenie formy, którą należy zachować, składając oświadczenie o odstąpieniu. Z perspektywy prawa Unii obowiązek zachowania formy pisemnej ustanowiony w ramach swobody umów jest zatem nie tylko dopuszczalny, ale wręcz wymagany. Jeżeli więc forma, którą należy zachować, nie została określona ustawowo, to formę tę należy określić poprzez wyraźne wskazanie w informacji dotyczącej prawa odstąpienia udzielanej przed zawarciem umowy.

52. Sądy krajowe, którym powierza się dokonywanie wykładni prawa krajowego, rozstrzygają, czy wykładnia tego prawa zgodna z dyrektywą jest możliwa. Jeżeli tak jest [29], to prawo krajowe należy zgodnie z dyrektywą interpretować w ten sposób, że obowiązek zachowania formy może zostać skutecznie uzgodniony przez strony. Wyłączałoby to również przyjęcie wadliwości pouczenia o odstąpieniu bezpośrednio na podstawie takiego uzgodnienia.

53. Powyższe nie wpływa przy tym na uprawnienie sądów odsyłających do badania w konkretnych przypadkach, czy sporne informacje zawarte w pouczeniach o prawie odstąpienia są sformułowane w sposób wystarczająco jasny i dokładny oraz czy uzgodniona forma nie utrudnia nadmiernie wykonania przez ubezpieczającego prawa odstąpienia.

54. W odniesieniu do informacji stanowiących przedmiot sporu w postępowaniach głównych sąd krajowy powinien zbadać, czy dane informacje są wystarczające, by ubezpieczający mógł ewentualnie skutecznie odstąpić od umowy. Jeżeli zgodnie z tymi informacjami odstąpienie wymagało złożenia pisemnego oświadczenia, które na podstawie prawa krajowego niewątpliwie wymagało podpisu [30], to należałoby wyjaśnić w szczególności, czy ubezpieczający zostali o tym poinformowani w sposób wystarczający.

55. Przy badaniu, czy informacje dotyczące wymaganej formy nadmiernie utrudniają wykonanie prawa odstąpienia przez ubezpieczającego, warto byłoby dokonać porównania z innymi oświadczeniami woli, co do których istnieje wymóg formy. Samo istnienie słabszej formy – jak np. formy dokumentowej w porównaniu z formą pisemną w prawie austriackim [31] – nie powinno być jednak wystarczające do przyjęcia, że wykonanie prawa odstąpienia jest nadmiernie utrudnione.

56. Z uwagi na powyższe na pierwsze, ewentualnie jedyne, pytanie prejudycjalne w sprawach połączonych C-355/18, C-356/18 i C-357/18 należy udzielić następującej odpowiedzi: art. 15 ust. 1 dyrektywy 90/619 (drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie) w brzmieniu nadanym przez dyrektywę 92/96 (trzecią dyrektywę dotyczącą ubezpieczeń na życie) w związku z art. 31 dyrektywy 92/96 należy interpretować w ten sposób, że informacja o możliwości odstąpienia od umowy nie powinna zawierać wskazania co do tego, że odstąpienie nie wymaga zachowania żadnej konkretnej formy. Przeciwnie, wskazanie na konieczność zachowania konkretnej formy jest nie tylko dopuszczalne zgodnie z prawem Unii, ale wręcz na podstawie tego prawa wymagane.

29 Porównaj w tym kontekście przywołany w pkt. 47 pogląd przyjęty przez sąd odsyłający w sprawach połączonych od C-355/18 do C-357/18.

30 Porównaj pkt 46 powyżej.

31 Porównaj przypis 23 powyżej.

B. W przedmiocie skutków prawnych udzielenia wadliwego pouczenia o prawie odstąpienia (pierwsze i drugie pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18)

1. Czy skutki prawne udzielenia wadliwego pouczenia o prawie odstąpienia od umowy i braku takiego pouczenia są takie same? (pierwsze pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18)

57. Sąd odsyłający wychodzi w oczywisty sposób z założenia, że wskazanie na formę pisemną, mimo iż zgodnie z prawem krajowym odstąpienie jest możliwe w dowolnej formie, prowadzi do wadliwości pouczenia. Nie zgadzam się z tym poglądem [32]. Z tego powodu jedynie pomocniczo odnoszę się do skutków prawnych udzielenia wadliwego pouczenia o prawie odstąpienia. W tym zakresie chodzi o możliwość zastosowania w niniejszej sprawie poglądu wyrażonego w wyroku w sprawie Endress, zgodnie z którym w razie udzielenia wadliwego pouczenia termin na odstąpienie nie rozpoczyna swojego biegu.

58. Prawo Unii nie reguluje skutków prawnych nieudzielenia pouczenia o prawie odstąpienia ani udzielenia wadliwego pouczenia [33].

59. Jak wynika ze zgodnego opisu przedstawionego przez odsyłający Bezirksgericht für Handelssachen Wien (sąd rejonowy do spraw gospodarczch w Wiedniu) i rząd austriacki, prawo austriackie początkowo [34] nie regulowało wyraźnie wpływu braku pouczenia o prawie odstąpienia na bieg terminu na odstąpienie. Jednakże Oberste Gerichtshof (sąd najwyższy, Austria) w wyroku z dnia 2 września 2015 r. [35] zastosował odpowiednio § 165a ust. 2 VersVG, który literalnie odnosi się wyłącznie do przypadku braku powiadomienia o adresie ubezpieczyciela, i z odwołaniem do orzecznictwa Trybunału [36] orzekł, że udzielenie wadliwego pouczenia o prawie odstąpienia, co polegało w tym przypadku na nieprawidłowym wskazaniu terminu na wykonanie tego prawa, należy zrównać w skutkach z nieudzieleniem pouczenia w ogóle. Wobec tego termin na odstąpienie nie mógł rozpocząć swego biegu.

60. Tego rodzaju wykładnia przepisów prawa krajowego pozostaje w zgodzie z naturą i celem regulacji prawa Unii w przedmiocie odstąpienia zgodnie z dyrektywami dotyczącymi ubezpieczeń. W sytuacji bowiem, gdy treść informacji udzielonych przed zawarciem umowy nie wystarcza do zagwarantowania, że ubezpieczający może skutecznie wykonać przysługujące mu prawo odstąpienia, takie wadliwe pouczenie tak samo nie spełnia swojego celu, jak to ma miejsce w przypadku braku pouczenia w ogóle. Może tak być w wypadku niedokładności informacji albo wyboru formy, która nadmiernie utrudnia wykonanie prawa odstąpienia. Tego rodzaju wadliwa informacja o odstąpieniu nie może skutkować rozpoczęciem biegu terminu.

61. Niewątpliwie termin rozpoczyna jednak swój bieg, jeżeli ubezpieczyciel wyraźnie wskazuje w pouczeniu, że wykonanie prawa odstąpienia wymaga zachowania formy pisemnej, mimo iż zgodnie z prawem krajowym odstąpienie może nastąpić w dowolnej formie [37].

32 Porównaj moje rozważania w części A powyżej.

33 Odnośnie do przypadku braku pouczenia por. wyrok z dnia 19 grudnia 2013 r., Endress, C-209/12, EU:C:2013:864, pkt 22.

34 Odpowiednia regulacja została wprowadzona dopiero ze skutkiem od dnia 1 lipca 2012 r. w nowym ustępie 2a dodanym do § 165a VersVG. Porównaj pkt 9 powyżej.

35 Sygnatura akt 7 Ob 107/15h.

36 Oberste Gerichtshof (sąd najwyższy) odnosi się w tym kontekście do wyroków Trybunału: z dnia 19 grudnia 2013 r., Endress, C-209/12, EU:C:2013:864; z dnia 10 kwietnia 2008 r., Hamilton, C-412/06, EU:C:2008:215.

37 Porównaj moja propozycja odpowiedzi na pierwsze, ewentualnie jedyne, pytanie prejudycjalne w sprawach połączonych C-355/18, C-356/18 i C-357/18, pkt 57.

62. Stąd proponuję Trybunałowi udzielenie na pierwsze pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18 następującej odpowiedzi:

Artykuł 15 ust. 1 dyrektywy 90/619 (drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie) w brzmieniu nadanym przez dyrektywę 92/96 (trzecią dyrektywę dotyczącą ubezpieczeń na życie) w związku z art. 31 dyrektywy 92/96 bądź w związku z art. 35 ust. 1 w związku z art. 36 ust. 1 dyrektywy 2002/83, bądź w związku z art. 185 ust. 1 w związku z art. 186 ust. 1 dyrektywy o wypłacalności II należy interpretować w ten sposób, że – w przypadku braku przepisów prawa krajowego o skutkach prawnych wadliwego pouczenia o prawie odstąpienia przed zawarciem umowy – termin na wykonanie prawa odstąpienia rozpoczyna swój bieg, jeżeli ubezpieczyciel wskazuje w pouczeniu, że odstąpienie wymaga zachowania formy pisemnej, mimo iż zgodnie z prawem krajowym odstąpienie może nastąpić w dowolnej formie.

2. Kiedy termin rozpoczyna swój bieg w razie powzięcia wiedzy o prawie odstąpienia w inny sposób? (drugie pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18)

63. Zadając drugie pytanie prejudycjalne, które zgodnie z oświadczeniem sądu odsyłającego ma znaczenie wyłącznie dla postępowania A, sąd ten chciałby ustalić, czy termin na odstąpienie rozpoczyna swój bieg już wtedy, gdy ubezpieczający uzyskał wiedzę o przysługującym mu prawie odstąpienia mimo nieudzielenia albo udzielenia mu wadliwego pouczenia. Pytanie zostało przedłożone wyłącznie na wypadek przyjęcia, że w sytuacji opisanej w pytaniu termin i tak nie rozpoczyna swojego biegu („w wypadku udzielenia odpowiedzi twierdzącej na pytanie pierwsze"). Jako że w niniejszej opinii przyjmuje się, że termin rozpoczyna swój bieg [38], to do pytania o początek biegu terminu w razie powzięcia wiedzy z innego źródła odnoszę się jedynie pomocniczo.

64. Zgodnie z treścią dyrektyw dotyczących ubezpieczeń obowiązek pouczenia o prawie odstąpienia spoczywa wyłącznie na ubezpieczycielu, przy czym przedmiotem tego pouczenia nie jest jedynie prawo odstąpienia, ale także warunki jego wykonania [39]. Właśnie z uwagi na to, że pouczenie ma umożliwić skuteczne wykonanie prawa odstąpienia, proste powzięcie wiedzy o prawie odstąpienia przez ubezpieczającego w żadnym razie nie może być wystarczające do tego, by termin na odstąpienie rozpoczął swój bieg [40].

65. Przeciwko uwzględnianiu wiedzy ubezpieczającego o prawie odstąpienia w przypadkach, gdy ubezpieczyciel nie udzielił pouczenia w sposób właściwy, przemawia dodatkowo wynikająca stąd niepewność co do momentu powzięcia tej wiedzy i możliwości przeprowadzenia dowodu. Przeto do rozpoczęcia biegu terminu nie wystarcza, żeby ubezpieczający w inny sposób powziął wiedzę o przysługującym mu prawie odstąpienia.

66. Nadto trafnie sąd odsyłający i Komisja zwracają uwagę na to, że ubezpieczyciele nie mieliby motywacji do wykonywania wynikającego z prawa Unii obowiązku udzielania pouczeń, gdyby powzięcie przez ubezpieczającego wiedzy o prawie odstąpienia niezależnie od braku prawidłowego pouczenia – w tym właśnie odnośnie do warunków wykonania tego prawa – miało być wystarczające do tego, by termin na odstąpienie rozpoczął swój bieg [41].

38 Porównaj pkt 61 powyżej.

39 Artykuł 31 ust. 1 trzeciej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie w związku z załącznikiem II lit. A pkt a.13; art. 36 ust. 1 dyrektywy 2002/83 w związku z załącznikiem III lit. A pkt a.13; art. 185 ust. 3 lit. j) dyrektywy o wypłacalności II.

40 Porównaj w tym kontekście opinia rzecznik generalnej E. Sharpston w sprawie Endress, C-209/12, EU:C:2013:472, pkt 47.

41 Powinno to mieć zastosowanie także w wypadku, gdy naruszenie obowiązku udzielenia pouczenia przez ubezpieczyciela sankcjonowane jest zgodnie z prawem krajowym przy wykorzystaniu środków nadzorczych (np. poprzez nałożenie kary administracyjnej).

67. Stąd proponuję Trybunałowi pomocniczo udzielenie na drugie pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18 następującej odpowiedzi: art. 15 ust. 1 dyrektywy 90/619 (drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie) w brzmieniu nadanym przez dyrektywę 92/96 (trzecią dyrektywę dotyczącą ubezpieczeń na życie) w związku z art. 31 dyrektywy 92/96 należy interpretować w ten sposób, że przepisy te sprzeciwiają się takiej regulacji prawa krajowego, zgodnie z którą w przypadku nieudzielenia lub udzielenia wadliwego pouczenia o prawie odstąpienia przed zawarciem umowy termin na wykonanie tego prawa rozpoczyna swój bieg w każdym momencie, w którym ubezpieczający – w jakikolwiek sposób – powziął wiedzę o tym, że takie prawo mu przysługuje.

3. Czy istnieje możliwość odstąpienia po wypowiedzeniu umowy o ubezpieczenie na życie i wypłacie wartości wykupu? (drugie pytanie prejudycjalne w sprawach C-355/18 i C-356/18, trzecie pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18)

68. Zadając ww. pytania prejudycjalne, sądy odsyłające zasadniczo zmierzają do ustalenia, czy dyrektywy dotyczące ubezpieczeń wymagają, by dozwolone było wykonanie prawa odstąpienia przez ubezpieczającego także po wypowiedzeniu umowy i następującej w związku tym wypłacie wartości wykupu.

69. We wszystkich postępowaniach głównych, które dotyczą wypowiedzianych umów, ubezpieczyciele kwestionują dopuszczalność odstąpienia, wskazując, iż na przeszkodzie odstąpieniu od już uprzednio wypowiedzianej umowy stoi w pierwszej kolejności to, że z wypowiedzianej umowy w żadnym razie nie mogą powstać zobowiązania na przyszłość. Ich zdaniem w innym wypadku bezprzedmiotowe byłoby zwolnienie ubezpieczającego z wszelkich zobowiązań wynikających z umowy na przyszłość przewidziane w art. 15 ust. 1 akapit drugi drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie.

70. Rząd austriacki przychyla się do tego stanowiska, a nadto przywołuje wyrok Trybunału w sprawie Hamilton, zgodnie z którym sformułowanie „[k]onsument ma prawo odstąpienia od umowy [uchylenia się od skutków swego zobowiązania]" w rozumieniu art. 5 dyrektywy 85/577/EWG [42] logicznie zakłada, że to zobowiązanie istnieje jeszcze w chwili wykonania prawa odstąpienia [43].

71. Taka argumentacja może pozornie przekonywać. W wypadku już rozwiązanej umowy nie ma zwykle przestrzeni na wykonywanie praw kształtujących, np. prawa odstąpienia. Prawo krajowe wiąże jednak inne skutki prawne z wypowiedzeniem umowy i odstąpieniem od niej [44]. Stąd ograniczenia się do takiego formalnego, powierzchownego spojrzenia na sprawę nie można uznać za właściwe. Przeciwnie, szereg argumentów przemawia za uznaniem, że prawo odstąpienia na wypadek braku pouczenia lub pouczenia wadliwego przysługuje także w przypadku wypowiedzenia umowy. Ubezpieczający ma wtedy ewentualnie roszczenie o zapłatę różnicy między kwotą, która należy mu się zgodnie z przepisami prawa krajowego o skutkach prawnych rozwiązania umowy po odstąpieniu, a już wypłaconą kwotą wartości wykupu umowy ubezpieczenia.

42 Dyrektywa Rady 85/577/EWG z dnia 20 grudnia 1985 r. w sprawie ochrony konsumentów w odniesieniu do umów zawartych poza lokalem przedsiębiorstwa (Dz.U. 1985, L 372, s. 31). Dyrektywa ta została uchylona i zastąpiona dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z dnia 25 października 2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniającą dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylającą dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz.U. 2011, L 304, s. 64).

43 Wyrok z dnia 10 kwietnia 2008 r., Hamilton, C-412/06, EU:C:2008:215, pkt 42.

44 W swoich uwagach na piśmie przedłożonych w sprawie C-479/18 rząd austriacki wyjaśnił, pozostając w tym zakresie w zgodzie z sądem odsyłającym, że w wypadku odstąpienia po prawidłowym pouczeniu ubezpieczającemu zwracane są wszelkie do tamtej pory uiszczone płatności, pomniejszone o te części składek, które przypadają na ewentualnie już wyświadczoną ochronę ubezpieczeniową.

72. Co więcej, wyrok w sprawie Endress można interpretować i w ten sposób, że w wypadku braku pouczenia odstąpienie musi być dopuszczalne także po wypowiedzeniu umowy. Tenor wyroku odnosi się wprawdzie wyłącznie do tego, że w przypadku braku pouczenia termin na odstąpienie nie rozpoczyna swojego biegu. Jednakże pan Endress wypowiedział umowę i wypłacono mu wartość wykupu umowy [45]. Gdyby zatem odstąpienie w ogóle nie wchodziło w grę, to Trybunał powinien był w zasadzie odmówić odpowiedzi na pytanie prejudycjalne jako hipotetyczne.

73. Nie ma potrzeby rozważać, jakie wnioski wyprowadzić można z dotyczącego dyrektywy 85/577 wyroku w sprawie Hamilton [46]. Wyrok ten odpowiada bowiem na pytanie, czy z dyrektywą tą zgodna jest regulacja krajowa, która przewiduje wygaśnięcie [prawa odstąpienia] po upływie miesiąca od dnia całkowitego wykonania przez strony ich zobowiązań wynikających z umowy. W niniejszej sprawie, podobnie jak w sprawie Endress, nie chodzi o tego rodzaju regulację, ponieważ ustawodawca krajowy nie przewidział takowej w wypadku umów ubezpieczenia na życie. Co więcej, oczywiste jest, że w prawie austriackim nie ma regulacji odnoszącej się do czasu trwania prawa odstąpienia. Wynika to wyraźnie już z treści trzeciego pytania prejudycjalnego w sprawie C-479/18 [47].

74. Nadto dyrektywy dotyczące ubezpieczeń gwarantują ubezpieczającemu, że będzie mógł skutecznie wykonać przysługujące mu prawo odstąpienia, ukształtowane zgodnie z przepisami prawa krajowego. Gwarancja ta obejmuje również swobodę wyboru między odstąpieniem a wypowiedzeniem. Ze swobody tej nie może jednak skorzystać ubezpieczający, który nie ma wiedzy o przysługującym mu prawie odstąpienia i szczegółowych warunkach jego wykonania.

75. Z uwagi na powyższe ubezpieczający nie może niejako omyłkowo utracić swojego prawa odstąpienia wskutek wypowiedzenia. Pozycja ubezpieczającego, który skorzystał z pozornie jedynej przysługującej mu możliwości uwolnienia się od niechcianej umowy, byłaby gorsza niż w wypadku ubezpieczającego, który pozostaje bierny. Sprzeciwiałoby się to istotnie celowi przewidzianego przez prawo Unii prawa odstąpienia w postaci przyznania ubezpieczającemu prostego sposobu na uwolnienie się od umowy, która nie odpowiada jego oczekiwaniom, potrzebom lub środkom finansowym [48].

76. W takim wypadku ubezpieczający nie traci również swojego prawa odstąpienia. Prawo uważa się za utracone, jeżeli od chwili, gdy jego wykonanie było możliwe, upłynął długi czas i występują szczególne okoliczności, które nakazują uznanie spóźnionego wykonania prawa za naruszające zasady zaufania i dobrej wiary, ponieważ nie należało się już liczyć z wykonaniem tego prawa. W niniejszym przypadku brakuje jednak co najmniej wymagającego ochrony zaufania po stronie ubezpieczyciela, albowiem to on sam doprowadził do takiej sytuacji, w której ubezpieczającemu nie zostało w sposób prawidłowy udzielone pouczenie o prawie odstąpienia [49].

45 Wyrok z dnia 19 grudnia 2013 r., Endress, C-209/12, EU:C:2013:864, pkt 14.

46 Wyrok z dnia 19 grudnia 2013 r., Endress, C-209/12, EU:C:2013:864.

47 Pytanie zadano bowiem na wypadek „braku krajowych regulacji odnośnie do skutków nieudzielenia lub udzielenia wadliwego pouczenia o prawie odstąpienia przed zawarciem umowy".

48 Porównaj między innymi J.M. Binon, *Droit des assurances de personnes – Aspects civils, techniques et sociaux*, wyd. 2, Bruxelles, Larcier 2016, nr 379. Odstąpienie umożliwia w związku z tym skuteczne korzystanie z wielości produktów dostępnych na rynku wewnętrznym w zakresie ubezpieczeń. Porównaj w szczególności motyw 23 trzeciej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie i niemal identyczny motyw 52 dyrektywy 2002/83 oraz jej motyw 46.

49 Porównaj już wyrok z dnia 19 grudnia 2013 r., Endress, C-209/12, EU:C:2013:864, pkt 30, zgodnie z którym „ubezpieczyciel nie może skutecznie powoływać się na względy pewności prawa celem sprostowania sytuacji wywołanej brakiem zastosowania się przez niego do […] wymogu przekazania określonej listy informacji, na której znajdują się między innymi informacje dotyczące przysługującego ubezpieczającemu prawa odstąpienia od umowy".

77. Ponadto wartość wykupu [50] umowy ubezpieczenia podlegająca wypłacie w przypadku wypowiedzenia również w odniesieniu do starych umów jest znacznie niższa od sumy wpłaconych składek. Przyjęcie, że prawo odstąpienia wygasa po wypowiedzeniu umowy i związanej z tym wypłacie wartości wykupu, powodowałoby jednak właśnie, że regulacja prawa krajowego dotycząca skutków prawnych w zakresie restytucji dotychczas uiszczonych świadczeń nie mogłaby znaleźć zastosowania, co sprowadzałoby się do zrównania skutków prawnych odstąpienia i wypowiedzenia [51]. Pozbawiłoby to prawo odstąpienia gwarantowane przez prawo Unii jakiegokolwiek znaczenia.

78. Z tych wszystkich powodów proponuję Trybunałowi udzielenie na drugie pytanie prejudycjalne w sprawach C-355/18 i C-356/18 oraz trzecie pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18 następującej odpowiedzi: art. 15 ust. 1 dyrektywy 90/619 (drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie) w brzmieniu nadanym przez dyrektywę 92/96 (trzecią dyrektywę dotyczącą ubezpieczeń na życie) w związku z art. 31 dyrektywy 92/96 i art. 35 ust. 1 w związku z art. 36 ust. 1 dyrektywy 2002/83 należy interpretować w ten sposób, że o ile prawo krajowe nie reguluje skutków prawnych nieudzielenia lub udzielenia wadliwego pouczenia o odstąpieniu, to w wypadku nieudzielenia albo udzielenia wadliwego pouczenia ubezpieczający może złożyć oświadczenie o odstąpieniu także po wypłaceniu mu wartości wykupu wskutek wypowiedzenia przez niego umowy.

C. W przedmiocie sformułowanych w prawie Unii warunków odnośnie do rozliczenia świadczeń w wypadku późnego wykonania prawa odstąpienia od umowy (czwarte i piąte pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18)

79. Czwarte i piąte pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18 odnoszą się do tego, na ile roszczenia ubezpieczającego w wypadku wykonania prawa odstąpienia w związku z brakiem pouczenia lub wadliwym pouczeniem mogą zostać ograniczone.

80. Dyrektywy dotyczące ubezpieczeń określają skutki odstąpienia wyłącznie w wypadku udzielenia prawidłowego pouczenia. Artykuł 15 ust. 1 akapit drugi drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie – i identyczne w tym zakresie postanowienia dyrektyw późniejszych [52] – ogranicza się do wyraźnego stwierdzenia, że ubezpieczający na skutek złożenia oświadczenia o odstąpieniu od umowy powinien zostać zwolniony „na przyszłość ze wszystkich wynikających z tej umowy zobowiązań". W trzecim akapicie zawarto natomiast odwołanie do statutu umownego w zakresie „pozostałych skutków prawnych i niezbędnych warunków odstąpienia".

81. Ani w brzmieniu, ani w genezie dyrektyw dotyczących ubezpieczeń nie sposób znaleźć wskazówek odnośnie do tego, czy odwołanie do statutu umownego w zakresie regulacji cywilnoprawnych skutków odstąpienia dokonanego bezpośrednio po zawarciu umowy powinno znaleźć zastosowanie także w wypadku późnego odstąpienia w związku z brakiem pouczenia lub udzieleniem wadliwego pouczenia [53].

82. Wynika z tego, że omawiane przepisy prawa krajowego dotyczące ukształtowania skutków cywilnoprawnych odstąpienia należy oceniać wyłącznie przez pryzmat tego, czy w wystarczającym stopniu gwarantują praktyczną skuteczność dyrektyw dotyczących ubezpieczeń w odniesieniu do założonego przez nie celu.

50 Wartość wykupu zdefiniowana jest w Austrii w § 176 ust. 3 VersVG jako wartość godziwa ubezpieczenia, obliczana „zgodnie z uznanymi regułami matematyki ubezpieczeniowej na podstawie zmiennych przyjmowanych do kalkulacji składek na zakończenie bieżącego okresu ubezpieczeniowego".

51 Odnośnie do ograniczeń swobody regulacyjnej w zakresie skutków odstąpienia por. również część C poniżej.

52 Artykuł 35 ust. 1 dyrektywy 2002/83 i art. 186 dyrektywy o wypłacalności II.

53 Porównaj w tym zakresie także wyrok niemieckiego Bundesgerichtshof (federalnego trybunału sprawiedliwości, Niemcy) w sprawie Endress, IV ZR 76/11, pkt 42, uwzględniający wyrok Trybunału w tej sprawie (wyrok z dnia 19 grudnia 2013 r., Endress, C-209/12, EU:C:2013:864, pkt 22).

1. W przedmiocie ograniczenia roszczeń ubezpieczającego do wypłaty wartości wykupu (czwarte pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18)

83. Poprzez pytanie czwarte sąd odsyłający dąży do ustalenia, czy prawo Unii sprzeciwia się takiej regulacji krajowej, zgodnie z którą w wypadku wykonania przez ubezpieczającego prawa odstąpienia należy wypłacić mu wartość wykupu.

84. Jak dowiedziono wyżej, prawo odstąpienia w związku z brakiem pouczenia lub udzieleniem wadliwego pouczenia powinno przysługiwać ubezpieczającemu także po wypowiedzeniu umowy i po wypłacie wartości wykupu tej umowy [54]. Znajduje to swoje uzasadnienie ostatecznie w tym, że skutki prawne wypowiedzenia i odstąpienia są odmienne, niezależnie od kształtu odpowiednich regulacji w porządkach krajowych. Nie należy do rzadkości, że wypowiedzenie wywołuje zasadniczo skutki ex nunc lub na przyszłość, natomiast odstąpienie prowadzi do przekształcenia stosunku prawnego ex tunc i skutkuje wzajemnym zobowiązaniem stron do rozliczenia się. Dyrektywy dotyczące ubezpieczeń przewidują wprawdzie, że w wypadku odstąpienia w związku z prawidłowo udzielonym pouczeniem ubezpieczającego zwalnia się „z jakichkolwiek przyszłych zobowiązań wynikających z umowy” [55]. Zgodnie z zasadą skuteczności dyrektywy dotyczące ubezpieczeń powierzają jednak ustawodawcom krajowym uregulowanie pozostałych skutków prawnych odstąpienia, w tym odnośnie do już uiszczonych świadczeń.

85. Gwarantowane przez prawo Unii prawo odstąpienia nie może zatem zostać w ten sposób unicestwione, że ustawodawca krajowy wprowadzi szczególną regulację skutków prawnych późnego odstąpienia w związku z brakiem lub udzieleniem wadliwego pouczenia, gdzie skutki te odpowiadałyby skutkom prawnym wypowiedzenia zgodnie z prawem krajowym [56]. W takim przypadku mielibyśmy bowiem do czynienia nie ze skutecznym prawem odstąpienia, a po prostu ze szczególnym prawem do wypowiedzenia.

86. Tego rodzaju regulacja prawna, która ogranicza roszczenia ubezpieczającego w porównaniu z rozliczeniem zgodnie z przepisami o bezpodstawnym wzbogaceniu, nie może zresztą prowadzić do tego, że z uwagi na spodziewane skutki finansowe wykonanie prawa odstąpienia w praktyce się nie opłaca.

87. W przypadku późnego odstąpienia mogłoby do tego dojść wtedy, gdyby skutki prawne odstąpienia zostały zrównane ze skutkami prawnymi wypowiedzenia. Im więcej czasu upływa bowiem od zawarcia umowy, tym wyższa jest suma dotychczas uiszczonych składek [57], których w razie takiego zrównania ubezpieczający w znacznej części w ogóle nie mógłby odzyskać. Sprzeciwia się to celowi dyrektyw dotyczących ubezpieczeń w postaci zagwarantowania ubezpieczającemu możliwości skutecznego wykonania prawa odstąpienia.

54 Porównaj pkt 78 powyżej.

55 Artykuł 15 ust. 1 akapit drugi drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie, art. 35 ust. 1 akapit drugi dyrektywy 2002/83 i art. 186 ust. 1 akapit drugi dyrektywy o wypłacalności II.

56 W brzmieniu obowiązującym do dnia 31 grudnia 2018 r. § 176 ust. 1 VersVG przewidywał, że ubezpieczyciel ma obowiązek zapłaty przypadającej na ubezpieczenie wartości wykupu, jeżeli „ubezpieczenie kapitałowe na wypadek śmierci, gdzie powstanie obowiązku ubezpieczyciela wypłaty uzgodnionego kapitału jest pewne, zostaje pozbawione mocy prawnej wskutek odstąpienia, wypowiedzenia lub uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia woli”.

57 Wynikająca stąd strata różni się w zależności od momentu odstąpienia. Omawiana regulacja dotycząca skutków prawnych nie przewiduje jednak właśnie żadnego zróżnicowania. Nie należy się tu przy tym odnosić do nowego brzmienia § 176 VersVG obowiązującego od dnia 1 stycznia 2019 r., którym wprowadzono zróżnicowaną regulację skutków prawnych, zależną od momentu odstąpienia. Przepis w tym brzmieniu nie znajduje bowiem zastosowania do stanów faktycznych będących przedmiotem postępowań głównych.

88. Takiego ogólnego ograniczenia roszczeń ubezpieczających nie można usprawiedliwić także równym traktowaniem wszystkich ubezpieczających. Ubezpieczający, którzy późno składają oświadczenie o odstąpieniu z powodu braku pouczenia lub udzielenia wadliwego pouczenia, nie są bowiem w sytuacji porównywalnej z tymi ubezpieczającymi, którzy po uzyskaniu prawidłowego pouczenia nie wykonali przysługującego im prawa odstąpienia i dopiero w późniejszym czasie dążą do przedwczesnego rozwiązania umowy [58].

89. Sądy krajowe mają zresztą tę swobodę, że mogą w konkretnym przypadku wziąć pod uwagę niewątpliwe ryzyko nadużycia (w szczególności w przypadku umów ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym) [59].

90. Uwzględnił to już m.in. francuski Cour de cassation (trybunał kasacyjny, Francja) w wyroku z dnia 7 lutego 2019 r. [60] dotyczącym późnego wykonania prawa odstąpienia z powodu rzekomo wadliwego pouczenia o odstąpieniu. Przyjął, że niższa instancja nie mogła wykluczyć, iż doszło do wykonania prawa odstąpienia z nadużyciem, jeżeli nie przeprowadziła oceny momentu odstąpienia przez pryzmat konkretnej sytuacji ubezpieczającego, poziomu jego wykształcenia i konkretnego celu, w wykonaniu którego doszło do odstąpienia.

91. Stąd na czwarte pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18 należy udzielić następującej odpowiedzi: art. 15 ust. 1 dyrektywy 90/619 w brzmieniu nadanym przez dyrektywę 92/96 bądź art. 35 ust. 1 dyrektywy 2002/83, bądź art. 186 ust. 1 dyrektywy o wypłacalności II należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwiają się regulacji krajowej, zgodnie z którą w wypadku wykonania przez ubezpieczającego przysługującego mu prawa odstąpienia należy wypłacić mu wyłącznie wartość wykupu (wartość godziwą ubezpieczenia obliczoną zgodnie z uznanymi regułami matematyki ubezpieczeniowej).

2. W przedmiocie przedawnienia roszczeń odsetkowych (piąte pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18)

92. Poprzez to pytanie sąd odsyłający zmierza do ustalenia, czy w sytuacji, gdy rozliczenie świadczeń z umowy ubezpieczenia na życie po późnym wykonaniu prawa odstąpienia następuje na podstawie zasad dotyczących bezpodstawnego wzbogacenia, prawo Unii sprzeciwia się ograniczeniu dopuszczalności dochodzenia roszczeń odsetkowych do ostatnich trzech lat przed wniesieniem powództwa zgodnie z ogólnym terminem przedawnienia.

93. Przyczyną wystąpienia z tym pytaniem jest przepis § 1480 ABGB, zgodnie z którym „roszczenia o zaległe świadczenia roczne, w szczególności odsetki, renty, świadczenia o charakterze alimentacyjnym, świadczenia na rzecz wstępnych, uzgodnione raty należności uiszczanych corocznie, ulegają przedawnieniu z upływem trzech lat; prawo jako takie ulega przedawnieniu wskutek niewykonywania go z upływem 30 lat”.

94. Roszczenia nie mogą jednak ulec przedawnieniu, zanim powstaną, jak również zanim uprawniony poweźmie o nich wiedzę. Bieg przedawnienia może się zatem rozpocząć dopiero wraz z wykonaniem prawa odstąpienia.

95. Gwarantowane przez prawo Unii prawo odstąpienia nie mogłoby być skutecznie wykonywane w szczególności wtedy, gdyby ubezpieczający miał tracić wynikające stąd roszczenia, zanim jeszcze w ogóle został pouczony o przysługującym mu prawie.

58 Porównaj również pkt 76 powyżej.

59 Zakaz nadużywania prawa należy do ogólnych zasad prawa Unii. Porównaj wyrok z dnia 6 lutego 2018 r., Altun i in., C-359/16, EU:C:2018:63, pkt 49.

60 Wyrok 2. izby cywilnej francuskiego Cour de cassation (trybunału kasacyjnego) z dnia 7 lutego 2019 r., F-P+B+I, sygn. akt 17-27.223.

96. Na piąte pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18 należy w związku z tym udzielić następującej odpowiedzi: art. 15 ust. 1 dyrektywy 90/619 w brzmieniu nadanym przez dyrektywę 92/96 bądź art. 35 ust. 1 dyrektywy 2002/83, bądź art. 186 ust. 1 dyrektywy o wypłacalności II należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwiają się regulacji prawa krajowego, zgodnie z którą w wypadku wykonania prawa odstąpienia w związku z brakiem pouczenia lub udzieleniem wadliwego pouczenia roszczenie o zryczałtowane odsetki od podlegających zwrotowi składek ubezpieczeniowych może zostać ograniczone z powodu przedawnienia do tej części, która obejmuje okres trzech ostatnich lat przed wniesieniem pozwu.

VII. Wnioski

97. Na podstawie przedstawionych rozważań proponuję Trybunałowi udzielenie następujących odpowiedzi na pytania prejudycjalne Landesgericht Salzburg (sądu okręgowego w Salzburgu, sprawy C-355/18, C-356/18 i C-357/18) i Bezirksgericht für Handelssachen Wien (sądu rejonowego do spraw gospodarczych w Wiedniu, sprawa C-479/18):

1) Artykuł 15 ust. 1 dyrektywy 90/619/EWG (drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie) w brzmieniu nadanym przez dyrektywę 92/96/EWG (trzecią dyrektywę dotyczącą ubezpieczeń na życie) w związku z art. 31 dyrektywy 92/96/EWG należy interpretować w ten sposób, że informacja o możliwości odstąpienia od umowy nie powinna zawierać wskazania co do tego, że odstąpienie nie wymaga zachowania żadnej konkretnej formy. Przeciwnie, wskazanie na konieczność zachowania konkretnej formy jest nie tylko dopuszczalne zgodnie z prawem Unii, ale wręcz na podstawie tego prawa wymagane (pierwsze pytanie prejudycjalne w sprawach C-355/18 i C-356/18, pytanie prejudycjalne w sprawie C-357/18).

2) Artykuł 15 ust. 1 dyrektywy 90/619/EWG (drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie) w brzmieniu nadanym przez dyrektywę 92/96/EWG (trzecią dyrektywę dotyczącą ubezpieczeń na życie) w związku z art. 31 dyrektywy 92/96/EWG bądź w związku z art. 35 ust. 1 w związku z art. 36 ust. 1 dyrektywy 2002/83/WE, bądź w związku z art. 185 ust. 1 w związku z art. 186 ust. 1 dyrektywy 2009/138/WE należy interpretować w ten sposób, że – w przypadku braku przepisów prawa krajowego o skutkach prawnych wadliwego pouczenia o prawie odstąpienia przed zawarciem umowy – termin na wykonanie prawa odstąpienia rozpoczyna swój bieg, jeżeli ubezpieczyciel wskazuje w pouczeniu, że odstąpienie wymaga zachowania formy pisemnej, mimo iż zgodnie z prawem krajowym odstąpienie może nastąpić w dowolnej formie (pierwsze pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18).

I, w razie potrzeby:

3) Artykuł 15 ust. 1 dyrektywy 90/619/EWG (drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie) w brzmieniu nadanym przez dyrektywę 92/96/EWG (trzecią dyrektywę dotyczącą ubezpieczeń na życie) w związku z art. 31 dyrektywy 92/96/EWG należy interpretować w ten sposób, że przepisy te sprzeciwiają się takiej regulacji prawa krajowego, zgodnie z którą w przypadku nieudzielenia lub udzielenia wadliwego pouczenia o prawie odstąpienia przed zawarciem umowy termin na wykonanie tego prawa rozpoczyna swój bieg w każdym momencie, w którym ubezpieczający – w jakikolwiek sposób – powziął wiedzę o tym, że takie prawo mu przysługuje (rugie pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18).

4) Artykuł 15 ust. 1 dyrektywy 90/619/EWG (drugiej dyrektywy dotyczącej ubezpieczeń na życie) w brzmieniu nadanym przez dyrektywę 92/96/EWG (trzecią dyrektywę dotyczącą ubezpieczeń na życie) w związku z art. 31 dyrektywy 92/96/EWG i art. 35 ust. 1 w związku z art. 36 ust. 1 dyrektywy 2002/83/WE należy interpretować w ten sposób, że, o ile prawo krajowe nie reguluje skutków prawnych nieudzielenia lub udzielenia wadliwego pouczenia o odstąpieniu, to w wypadku nieudzielenia albo udzielenia wadliwego pouczenia ubezpieczający może złożyć oświadczenie

o odstąpieniu także po wypłaceniu mu wartości wykupu wskutek wypowiedzenia przez niego umowy (drugie pytanie prejudycjalne w sprawach C-355/18 i C-356/18, trzecie pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18).

5) Artykuł 15 ust. 1 dyrektywy 90/619/EWG w brzmieniu nadanym przez dyrektywę 92/96/EWG bądź art. 35 ust. 1 dyrektywy 2002/83/WE, bądź art. 186 ust. 1 dyrektywy 2009/138/WE należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwiają się regulacji krajowej, zgodnie z którą w wypadku wykonania przez ubezpieczającego przysługującego mu prawa odstąpienia należy wypłacić mu wyłącznie wartość wykupu (wartość godziwą ubezpieczenia obliczoną zgodnie z uznanymi regułami matematyki ubezpieczeniowej) (czwarte pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18).

6) Artykuł 15 ust. 1 dyrektywy 90/619/EWG w brzmieniu nadanym przez dyrektywę 92/96/EWG bądź art. 35 ust. 1 dyrektywy 2002/83/WE, bądź art. 186 ust. 1 dyrektywy 2009/138/WE należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwiają się regulacji prawa krajowego, zgodnie z którą w wypadku wykonania prawa odstąpienia w związku z brakiem pouczenia lub udzieleniem wadliwego pouczenia roszczenie o zryczałtowane odsetki od podlegających zwrotowi składek ubezpieczeniowych może zostać ograniczone z powodu przedawnienia do tej części, która obejmuje okres trzech ostatnich lat przed wniesieniem pozwu (piąte pytanie prejudycjalne w sprawie C-479/18).